

prof. dr hab. inż. arch. Małgorzata Rozbicka
Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej
00-659 Warszawa, ul. Koszykowa 55

OCENA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

mgr inż. arch. Anny Rawickiej

pt. *Okno metalowe w XIX-wiecznym budownictwie industrialnym na przykładzie Łodzi.*

Charakterystyka i problematyka konserwatorska

przygotowanej pod kierunkiem dr hab. inż. arch. Jana Salma, profesora PŁ

Podstawy formalne sporządzenia recenzji: obowiązujące ustawy i przepisy oraz umowa zawarta pomiędzy Wydziałem Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska Politechniki Łódzkiej a prof. dr hab. inż. arch. Małgorzatą Rozbicką (Politechnika Warszawska).

Temat opracowania oraz jego oryginalność, zakres przedmiotowy, czasowy i terytorialny

Zagadnienie badawcze podjęte w dysertacji doktorskiej Pani mgr inż. arch. Anny Rawickiej pt. *Okno metalowe w XIX-wiecznym budownictwie industrialnym na przykładzie Łodzi. Charakterystyka i problematyka konserwatorska*, w swej istocie dotyczy ważnych, a mimo to nadal w teorii i praktyce konserwatorskiej w Polsce niedoprecyzowanych kwestii kryteriów i metodyki ewaluacji, a w konsekwencji braku jednoznacznie określonych zasad i zakresu ochrony konserwatorskiej poszczególnych składowych obiektów uznanych za zabytki architektury i techniki o znaczeniu kulturowym. Toteż, jak słusznie zauważa Doktorantka w naszym kraju wciąż jeszcze „samo zachowanie budynku nie gwarantuje ochrony całości jego oryginalnej struktury” (s.13), w tym m.in. takich elementów stałego wyposażenia, jak stolarka i ślusarka okienna. Przy czym Autorkę w szczególności interesuje ta ostatnia, jako w Polsce wciąż jeszcze całościowo nie opracowana, tak w ujęciu historyczno-technologiczno-formalnym, jak i konserwatorskim, a przez to w wielu projektach adaptacji i modernizacji budynków industrialnych nadal często, albo w ogóle pomijana lub też zastępowana replikami o formie budzącej kontrowersje.

W swoich wielowątkowych, osadzonych w szerszym kontekście europejskim i krajowym, badaniach nakierowanych z jednej strony na usystematyzowanie i poszerzenie ogólnej wiedzy na temat „historii, ewolucji i technik produkcji okien metalowych”, a z drugiej na krytyczną analizę i ocenę dotychczasowych dokonań konserwatorskich w zakresie ich ochrony i renowacji, Doktorantka w szczególności koncentruje się na analizowaniu przykładów okien zachowanych w wyselekcjonowanych budynkach przemysłowych z terenu dzisiejszej Łodzi. Miasta, którego wciąż ogromny zasób obiektów industrialnych (stopniowo od kilku dekad poddawanych konserwacji i adaptacji do nowych funkcji) bezsprzecznie stanowi doskonały poligon do prowadzenia studiów w obu rozpatrywanych przez nią zakresach problemowych.

Zgodnie z deklaracją Autorki, szczegółowymi badaniami została objęta ślusarka okienna zachowana w istniejących w dzisiejszych granicach Łodzi fabrycznych budynkach produkcyjnych i pomocniczych „o spójnych cechach XIX-wiecznych tradycji budowlanych” (s. 21). Przy czym badaniom detalicznym zostały poddane głównie okna elewacyjne wykonane z metalu, „ewentualnie w połączeniu z drewnem” (s. 21),

Jako zasadnicze ramy czasowe studiów dotyczących historii rozwoju technologicznego i formalnego okien metalowych w europejskim budownictwie przemysłowym Autorka słusznie wskazała okres od około końca wieku XVIII do 1914 roku. Większych wątpliwości nie budzą też daty graniczne wyznaczone przez nią dla badań

łódzkich okien industrialnych. To jest rok 1837, w którym ukończono budowę pierwszej łódzkiej zmechanizowanej przędzalni i tkalni bawełny Ludwika Geyera oraz rok 1914, kiedy to wraz z wybuchem I wojny światowej i wyjściem z Łodzi Rosjan zaczął w mieście narastać głęboki kryzys budowlano-inwestycyjny.

Słuszną wydaje się też decyzja Doktorantki o dostosowaniu terytorialnego zakresu badań do tematyki zagadnień analizowanych w poszczególnych częściach pracy. Zabieg ten pozwolił jej bowiem na solidne osadzenie wyników jej łódzkich studiów, na prawdziwie szerokim tle historii rozwoju przemysłowej ślusarki okiennej i współczesnych sposobów jej konserwacji w krajach Europy Zachodniej.

Tezy

Jak już wyżej wspomniano, przystępując do badań nad ślusarką okienną Doktorantka postawiła sobie dwa zasadnicze cele. Pierwszy to, w korelacji z jej ewolucją przebiegającą na zachodzie Europy od końca XVIII do początku XX wieku, podjęcie próby uporządkowania i wzbogacenia wiedzy na temat okien metalowych stosowanych w królewickim, a w szczególności łódzkim budownictwie przemysłowym od około 1837 do 1914 roku. W kontekście tej części swoich badań Pani Anna Rawicka postawiła tezę, że **„Łódzka ślusarka okienna w XIX-wiecznych budynkach przemysłowych posiadała cechy analogiczne do okien fabrycznych budynków z terenu Królestwa Polskiego oraz innych krajów europejskich”** i sformułowała trzy pomocnicze pytania badawcze.

Za drugi cel Doktorantka przyjęła rozpoznanie aktualnych uwarunkowań ochrony konserwatorskiej okien metalowych oraz przeprowadzenie krytycznej analizy praktykowanych obecnie w Europie, w Polsce, a przede wszystkim w Łodzi, sposobów jej restauracji i adaptacji do współczesnych warunków, wymagań i potrzeb. Odnośnie tej części rozprawy Autorka sformułowała odrębną tezę, w której założyła, że **„Istnieją realne możliwości pogodzenia współczesnych adaptacji budynków poprzemysłowych do nowych funkcji wraz z zachowaniem znajdujących się w nich oryginalnych okien metalowych”**.

Obie tezy postawione w pracy są niewątpliwie badawczo pożyteczne. Udowodnienie pierwszej z nich może bowiem potwierdzić, że zjawisko przenikania w wieku XIX do budownictwa przemysłowego Królestwa Polskiego, w tym do Łodzi, rozwiązań wypracowywanych i stosowanych w krajach Europy Zachodniej, nie dotyczyło tylko architektury i rozwiązań konstrukcyjnych, ale obejmowało także transfer opracowanych tam wzorów elementów stałego wyposażenia, takich jak np. omawiane w pracy okna metalowe.

Z kolei dowiedzenie drugiej tezy może wykazać, że współcześnie realizowane modernizacje historycznych obiektów przemysłowych nie koniecznie, jak to dziś często bywa, muszą się wiązać z całkowitą wymianą współtworzących ich wartość zabytkową okien metalowych. Co miejmy nadzieję jest możliwe także w przypadku innych autentycznych elementów ich stałego wyposażenia.

Metoda badań

Pani Anna Rawicka w swojej dysertacji wykorzystuje różne metody badawcze, z których dość umiejętnie korzysta w dostosowaniu do specyfiki kolejno rozpatrywanych zagadnień. Spośród nich za podstawową metodę przymuje wielokierunkową, krytyczną analizę różnego rodzaju publikowanych i niepublikowanych materiałów źródłowych oraz opracowań współczesnych polskich i zagranicznych badaczy. W II i III części pracy Doktorantka dodatkowo posiłkuje się studiami przypadków i metodą analizy porównawczej przykładów ślusarki okiennej zachowanych w oryginale lub po konserwacji w wybranych, zagranicznych, polskich, a w szczególności łódzkich obiektach przemysłowych, w których osobiście je zadokumentowała w ramach badań terenowych.

Biorąc powyższe pod uwagę przyjęte metody badań, generalnie co do zasady nie budzą zasadniczych zastrzeżeń i z pewnością są właściwe z punktu widzenia osiągnięcia zamierzonych przez Doktorantkę celów badawczych i weryfikacji postawionych przez nią tez.

Podstawa źródłowa i wykorzystanie aktualnej literatury przedmiotu

Rozprawa została opracowana w oparciu o starannie dobraną, polską i zagraniczną literaturę przedmiotu, obejmującą różnego rodzaju, publikowane i niepublikowane, materiały źródłowe oraz, ogłoszone drukiem lub w Internecie, współczesne opracowania, ikonografię i informacje dotyczące szerokiego spektrum zagadnień mających bezpośredni, bądź pośredni wpływ na przebieg w dobie Rewolucji Przemysłowej ewolucji ślusarki okiennej stosowanej w europejskim, królewskim i łódzkim budownictwie przemysłowym, a także na zakres ochrony i współczesne metody jej konserwacji. Co potwierdza, sporządzona łącznie dla I i II tomu pracy, obszerna bibliografia licząca ogółem 361 pozycji (67 spośród nich to adresy wykorzystanych w pracy stron internetowych).

Zasadniczą bazę źródłową dla rozważań zawartych w I części pracy stanowią wydawane w XIX i na początku XX wieku na zachodzie Europy, w Rosji i Królestwie Polskim podręczniki budowlane, albumy ślusarki, a także katalogi, druki reklamowe i ogłoszenia prasowe zagranicznych i krajowych firm produkujących wyroby żelazne. Z kolei w II i III części dysertacji, poza archiwalnymi materiałami tekstowymi i ikonograficznymi, podstawę badań źródłowych stanowią historyczne oraz współczesne dokumentacje projektowe i pomiarowe łódzkich budynków fabrycznych, a przede wszystkim osobiście wykonane przez Autorkę inwentaryzacje zachowanych w nich przykładów okien metalowych.

Dodajmy, że również zestaw współczesnych opracowań, na które Autorka się powołuje, jest bogaty i zawiera większość najważniejszych publikacji związanych tematycznie z obszarem badań stanowiącym przedmiot jej rozprawy.

Struktura rozprawy

Rozprawa składa się z dwóch tomów. Pierwszy z nich, liczący 247 stron, poza wstępem objaśniającym m.in. przedmiot, zakres, cele, metodę i stan dotychczasowych badań, zawiera trzy części skupiające zasadnicze treści pracy, a także bibliografię I i II tomu, spis ilustracji i tabel oraz wykaz zastosowanych skrótów. Tom II dysertacji, który łącznie ze spisem ilustracji i tabel liczy 104 strony, obejmuje ujęte w sześciu Aneksach, tekstowe, tabelatyczne i ilustracyjne, materiały uzupełniające treści zaprezentowane w I tomie.

Autorskie rozważania merytoryczne rozpoczyna część pracy zatytułowana *Ślusarka okienna w budownictwie przemysłowym – ujęcie historyczne i technologiczne*, w której Pani Anna Rawicka na podstawie analizy materiałów źródłowych oraz współczesnej, polskiej i zagranicznej, literatury przedmiotu przedstawia kontekst architektoniczny i materiałowo-technologiczny ewolucji elementów wypełniających otwory okienne, a w szczególności okien metalowych stosowanych w zachodnioeuropejskim budownictwie przemysłowym od końca XVIII do początku XX wieku. Dodajmy, że swoiste dopełnienie merytoryczne tej części pracy stanowią dodatkowe informacje, m.in. z zakresu rozwoju technologii produkcji żelaza i ewolucji architektury przemysłowej, zawarte w II tomie, głównie w 1 i 2 Aneksie.

Wątki dotyczące industrialnej stolarki i ślusarki okiennej, tym razem jednak już tylko w odniesieniu do ich łódzkich przykładów, Autorka kontynuuje i rozwija w kolejnej, drugiej części pracy, zatytułowanej *Charakterystyka łódzkich okien typu przemysłowego z XIX i początku XX wieku*. Podobnie jak w części I omawia je w miarę możliwości zgodnie z metodą wypracowaną niegdyś w badaniach okien drewnianych przez Jana Tajchmana. Rozpoczyna zatem od ogólnej charakterystyki konstrukcji, wykroju, rozmiarów i sposobu rozmieszczania otworów okiennych w budynkach przemysłowych wzniesionych w różnych odcieniach stylowych w Łodzi od około 1850 do 1914 roku. W kolejnym kroku przechodzi do omówienia najstarszych przykładów łódzkiej okiennej stolarki i ślusarki, by w końcu

skoncentrować się już tylko na detalicznych studiach rozwoju tej ostatniej w badanym przez siebie okresie. Studiach dotyczących m.in. konstrukcji łódzkich industrialnych okien metalowych, ich rozmiarów, kształtów, podziałów, sposobów otwierania i stosowanych w nich okuć, a także sposobu szklenia i wykończenia oraz ich kolorystyki. Analogicznie jak w przypadku I części pracy i tym razem po uzupełniające informacje Autorka odsyła czytelnika do treści lub materiałów ilustracyjnych zawartych w II tomie dysertacji, tym razem głównie w Aneksach 2, 3 i 4.

Trzecią część pracy, zatytułowaną *Problematyka konserwatorska zabytkowej fabrycznej ślusarki okiennej*, Doktorantka poświęca omówieniu różnego rodzaju uwarunkowań, które mają wpływ na zakres i skuteczność konserwatorskiej ochrony ślusarki okiennej, oraz studiom konkretnych realizacji obrazujących różne, aktualnie praktykowane w Europie Zachodniej i w Łodzi, metody postępowania z przemysłowymi oknami metalowymi. Przy czym skupia się głównie na metodach, które według jej oceny w praktyce realizacyjnej aktualnie należą do najczęściej stosowanych. To jest na metodach zachowawczych oraz metodach polegających na wymianie pierwotnych okien metalowych na nowe – albo nawiązujące formalnie do zabytkowych oryginałów, lub też stylistycznie i materiałowo całkiem współczesne. Część III dysertacji kończą postulaty konserwatorskie, których spełnienie Doktorantka w kontekście swoich ustaleń badawczych uznaje za kluczowe dla poprawy jakości i skuteczności działań w zakresie ochrony konserwatorskiej krajowego zasobu industrialnej ślusarki okiennej. W przypadku tej części pracy dodatkowe materiały ilustracyjne i tekstowe zamieszcza w Aneksach 5 i 6.

Omówioną wyżej, merytoryczną część dysertacji zamyka *Podsumowanie badań i wnioski*, w którym Pani Anna Rawicka rekapitułuje poczynione ustalenia oraz wyniki swoich wielokierunkowych studiów gabinetowych i badań terenowych. Na bazie ich wyników ostatecznie słusznie uznając, iż dają jej one podstawę by stwierdzić, że „łódzkie okna industrialne /.../ były efektem całościowego zaadaptowania rozwiązań zachodnich” oraz, że „przeгляд dobrych praktyk krajowych i zagranicznych ukazał szereg możliwości zachowania i dostosowania historycznych okien [metalowych – MR] do współczesnych potrzeb”, a tym samym dowieść prawdziwości obu postawionych przez nią tez.

Ogólna ocena merytoryczna

Doktorantka podjęła temat ważny i z pewnością aktualny. Precyzyjnie określiła zakres rzeczowy, czasowy i terytorialny badań. Sformułowała też dwie interesujące tezy i trzy istotne pytania badawcze. W wyniku rozważań przeprowadzanych w merytorycznych częściach I i II tomu pracy udało jej się udzielić na te pytania satysfakcjonujących odpowiedzi, a także obronić i potwierdzić stwierdzenia zaprezentowane w obu tezach. Generalnie pozytywnie należy także ocenić przyjęte metody badawcze, a zwłaszcza zakres studiów i analiz z wielką, miejscami chyba nawet nadmierną, szczegółowością zaprezentowanych w kolejno rozpatrywanych kadrach problemowych. Pani Anna Rawicka prezentuje przy tym wszechstronną znajomość omawianej problematyki, zarówno w obszarze historii formalnego i technologicznego rozwoju industrialnych okien metalowych w Europie Zachodniej i Łodzi, jak też współczesnych uwarunkowań i praktyki projektowo-realizacyjnej w zakresie jej ochrony i konserwacji. Trzeba też przyznać, że zaprezentowany i przeanalizowany przez Doktorantkę materiał faktograficzny, zwłaszcza ten zgromadzony przez nią podczas badań terenowych i analizy współczesnych opracowań projektowych, zawiera szereg nowych, cennych informacji i ustaleń, które bez wątpienia w zakresie wielu wątków badawczych nie tylko porządkują, ale też wzbogacają naszą dotychczasową wiedzę, w szczególności na temat rozwoju i stanu zachowania łódzkiej przemysłowej ślusarki okiennej oraz problemów konserwatorskich związanych z jej ochroną w modernizowanych bieżących przemyśle.

Układ pracy przy zgromadzonym ogromnym materiale i wielowątkowości badanej problematyki jest zasadniczo logiczny, wynika z zastosowanych metod badawczych i przyjętego zakresu opracowania. W tym miejscu chciałabym jednak zwrócić uwagę, że w ramach określonego przez Autorkę zakresu problemowego dysertacji, zasadniczym celem opisywanych w niej wyników analiz i studiów powinno być wyjaśnienie sformułowanych na wstępie problemów badawczych i potwierdzenie postawionych tez. Co choć niewątpliwie wymaga podejmowania dodatkowych, często wielokierunkowych i bardziej szczegółowych badań, to jednak ich zakres problemowy oraz detaliczność opisanego i wyjaśnienia nie powinny zdominować i przesłonić podstawowych zagadnień i celów merytorycznych opracowania. A tak do pewnego stopnia stało się w opiniowanej dysertacji. W tym kontekście szczególnie wątpliwości budzą zamieszczone w II tomie jako Aneksy drobiazgowo opracowania tekstowe, stanowiące rodzaj „super-przypisów” do przypisów zamieszczonych w pierwszym, zasadniczym, tomie pracy. Co prawda dostarczają one bardzo wielu dodatkowych, szczegółowych informacji, nie zawsze jednak kluczowych i niezbędnych dla uzyskania odpowiedzi na podstawowe pytania badawcze. Wydaje się, że wiele z informacji i ilustracji zamieszczonych w 1, 2, 3 i 6 Aneksie mogłoby w odpowiednio zszytyzowanej formie z powodzeniem znaleźć się w I tomie – w tekście lub w przypisach. Dodam jednak, że powyższe uwagi krytyczne, mają charakter dyskusyjny i w niczym nie umniejszają wartości merytorycznej przedłożonej rozprawy.

Natomiast za słuszną i w pełni uzasadnioną należy uznać decyzję o wyodrębnieniu z zasadniczego tekstu pracy i zamieszczeniu w odrębnym tomie Aneksów zawierających *Terminologię i definicje związane z oknami metalowymi* (Aneks 3, pkt. 3.3), dwa doskonałe opracowania tabelaryczne (Aneks 4, tabela 1 i 2) oraz *Katalog rozwiązań budowlanych...* (Aneks 5). Co do tego ostatniego, to szkoda tylko, że treść opisów umieszczonych w poszczególnych pozycjach katalogowych nie została opracowana podług jednego schematu, a obiekty zaprezentowane w Katalogu nie zostały pogrupowane problemowo, a zestawione alfabetycznie według nazw ulic.

Omawiając II tom pracy chciałabym podkreślić wartość dokumentalną wspomnianych już opracowań tabelarycznych (Aneks 4, tabela 1 i 2) zawierających z wielką skrupulatnością zebrane przez Autorkę aktualne, ogólne informacje o 166 łódzkich budynkach pofabrycznych i dane szczegółowe dotyczące zachowanych w nich oryginalnych okien metalowych (Aneks 4, tabela 1) oraz informacje o 80 obiektach już zmodernizowanych z wyszczególnieniem sposobu w jaki została w nich „potraktowana” zabytkowa ślusarka okienna (Aneks 4, tabela 2).

Na koniec pragnę dodać, że rozprawa niewątpliwie posiada też wartości aplikacyjne dla tworzenia właściwych podstaw ochrony i konserwacji ślusarki okiennej zachowanej w zabytkowych budynkach przemysłowych. Może też być inspiracją do podjęcia badań w zakresie ustalenia zasad ochrony i standardów konserwatorskich w odniesieniu do innych elementów stałego wyposażenia zabytków architektury i techniki.

Ocena materiału ilustracyjnego

Z pewnością na duże uznanie zasługuje, zamieszczony w I i II tomie dysertacji, obszerny, archiwalny i współczesny materiał ilustracyjny. Jest starannie dobrany, różnorodny i na ogół ściśle podąża za tekstem. Co też istotne, w znaczącej części jest złożony z autorskich fotografii i rysunków, a także z osobiście opracowanych przez Doktorantkę, tematycznych, fotograficznych i graficznych, analiz i zestawień porównawczych. Toteż bez wątpienia stanowi on niezwykle ważne dopełnienie treści rozprawy i ma ogromne znaczenie poznawcze.

Nie da się jednak ukryć, że korzystanie z niego znacząco utrudnia umieszczenie ilustracji obrazujących często to samo zagadnienie badawcze, w dwóch różnych tomach

pracy. W przekonaniu recenzentki za mankament należy też uznać niejednorodny pod względem treści i szyku sposób opisywania zamieszczonych w pracy rycin, a także zastosowanie w poszczególnych częściach I tomu odrębnej ich numeracji, a w II tomie, w Aneksie 3 i 5, jej zupełny brak. Skutkiem czego zamieszczone tam ryciny w ogóle nie zostały wykazane w *Spisie ilustracji i tabel dla tomu II*.

Jeśli mowa o numeracji, to na marginesie pozwolę sobie nadmienić, że z kolei rozdziały, formalnie i treściowo przynależące do trzech różnych części I tomu, zostały ponumerowane w sposób ciągły.

Strona formalna i redakcyjna

Na wstępie należy stwierdzić, że rozprawa zawiera wszystkie zasadnicze elementy wymagane od dysertacji naukowej. Przypisy są sporządzone poprawnie i klarownie. Również strona techniczna dysertacji stoi na dobrym poziomie. Układ ilustracji i ich powiązania z tekstem zostały starannie przemyślane. Mogę też stwierdzić, że choć w kilku miejscach Autorka nie ustrzegła się powtórzeń, niezręczności stylistycznych i omyłek w nazewnictwie architektonicznym, to generalnie jednak praca napisana jest językiem dobrym, klarownym i wartkim.

Konkluzja końcowa

Reasumując można zatem stwierdzić, że wyznaczony przez Autorkę rozprawy cel dowiedzenia przytoczonych na wstępie tez zasadniczo został osiągnięty. Opracowanie, którego zakres merytoryczny i duża szczegółowość świadczy o ogromnym zaangażowaniu badawczym i pracowitości Autorki, jest mimo swych, głównie warsztatowych i redakcyjnych niedoskonałości, bez wątpienia oryginalne, bardzo rzetelne i zasadniczo metodologicznie poprawne, a ponadto potrzebne.

A zatem w konkluzji niniejszej oceny mam podstawy by uznać, że dysertacja Pani mgr inż. arch. Anny Rawickiej pt. *Okno metalowe w XIX-wiecznym budownictwie industrialnym na przykładzie Łodzi. Charakterystyka i problematyka konserwatorska* spełnia ustawowe wymagania stawiane pracom doktorskim i wnioskować o dopuszczenie jej Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Warszawa. 30 października 2023 r.

